

V. A névadásnak több indítéka is lehetséges

Bakos (K. 70): 1. régi világi személynév, 2. olajütő, -sajtoló, *Barna* (K. 96–7): 1. a Barnabás név rövidülése, 2. a haj, a szőrzet, a bőr színe, *Farkas* (K. 346–7): 1. régi világi személynév, 2. metaforikus tulajdonság, *Gajdos*: 1. dudás, 2. kissé ittas (K. 388), 3. szlovák: *gajdoš* 'dudás', *Izsák*: 1. részeges ember (K. 502), 2. a ruszinban és az ukránban az Izsák megfelelője, *Láng*: 1. heves indulat (K. 664), 2. német: *Lang* 'hosszú' (BAHLOW, i. m. 307), *Rózsa* K. 899) 1. régi egyházi férfi-, illetve női név, 2. nővéynév.

Szlovák: *Babják*: 1. *bob* 'bab' + -*ják*, 2. *bobo* 'mumus' + -*ják*, *bába* 'vénasszony, pipogya férfi' + -*ják*.

MIZSER LAJOS

A CSALÁDNEVEK KONNOTÁCIÓJÁRÓL¹

1. „Nyelvész urak jobban tudják, a költő jobban érzi.” Hadd emlékeztessék ennek jegyében elsőként mindarra, amit írók, költők mondtak el egy-egy névről. Csak KOSZTOLÁNYIT említve: személyes vallomást *Édes Anna* vagy *Arany János* nevééről, költeményt az *Ilona* zeneiségéről (vö. ÁDÁM 1992). Olvashattunk másoknál olyan esszéisztikus megjegyzéseket, hogy *Napóleon Poschpischil*-ként, *Hitler Schicklgruber*-ként vagy *Sztálin Dzsugasvili*-ként aligha futott volna be olyan nagy karriert, mint amit a világtörténelemben magukénak mondhattak (VAJDA JÁNOSTÓL, ill. JOHN LUKÁCSTÓL idézi SZILÁGYI 1978: 39, ill. HAJDÚ 2003: 118). Tudjuk, hogy *Szomorj Dezső*-nek megkeserítette az életét az, hogy valójában *Weisz Mór*nak hívták (KOVALOVSKY 1970: 169). A szakirodalom klasszikus, a névhangulat eltéréseit illusztráló példájaként pedig *Korsós Mihály* és *Egerszeghy Zoltán* nevét is ide idézhetjük (vö. J. SOLTÉSZ 1979: 138).

A hivatalos névváltoztatások körében az elhagyott, régi családnevek és a felvett, új nevek között is egyaránt vizsgálhatjuk ezeket a jelenségeket. A nevekhez kapcsolódó gazdag asszociációs tartalmat jól jelzi, hogy az alapvetően az egyén azonosítására hivatott személynév megválasztását milyen sokféle tényező befolyásolhatja – többek között az etimológia, az egyes nevekhez sok emberben hozzákapsolódó benyomások és a név híres viselői. (Egyes keresztnévkönyvek ki is térnek mindegyikre: pl. LANSKY 1991). A legszebb magyar családnév (egy nem reprezentatív értékű, a hatvanas évekből származó vizsgálat szerint) többek számára lehetett a *Kárpáti* (a Kárpátok szépsége és irodalmi élmények alapján; felnőtt férfiak) vagy a *Tamási* név (Tamási Eszter akkori tévémondónő miatt; tizenéves lányok számára) egyaránt (TÓTH 1967). Egyes nevek szépnek, jóhangzásúnak vagy csúnyának, közönségesnek, rosszhangzásúnak minősítésével szakmunkákban is gyakran találkozhatunk (pl. MIKESY 1964, MIZSER 2003).

A tulajdonnévnek tekintett nyelvi elemek asszociációs láncokba ágyazódnak bele, melyek nem kötelező módon jellemzői egy névnek, ám hatásuk világosan kimutatható (vö. HUSZÁR 2001: 196). De hogyan kapcsolódnak mindezek a tulajdonnevekhez?

¹ Az ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének „Szintagmatikus és asszociatív viszonyok a nyelvben” című konferenciáján (2003) elhangzott előadás bővített változata.

2. J. SOLTÉSZ KATALIN (1979) a tulajdonnév esetében összetett **jelentésszerkezet**ről beszél. Ennek legfontosabb eleme a denotáció (illetve identifikáció), további összetevőit pedig meghatározása szerint a motiváció (a névadás szemléleti alapja), az információtartalom (a név tájékoztató tartalma), a konnotáció (a név asszociációs értéke) és az etimológia jelentik.

J. SOLTÉSZ szerint a névvisező objektív tulajdonságaihoz fűződő asszociációk a jelentéshez kapcsolódnak, az ettől független, szubjektív asszociációk pedig a névstilisztikában kapnak szerepet (1979: 30). Ugyanő a tulajdonnév esztétikai értékéről szólva hangalak, illetve jelentésszociációkról szól: a neveknek (általában negatív jelentésű) közszavakkal való összecsengéről, illetve valamely korábbi névvisező emlékének felidézéséről (i. m. 130–1). HAJDÚ MIHÁLY egy korábbi tanulmányában, a helynevek jelentésszerkezetének elemzése során J. SOLTÉSZT követi, viszont érzelmi és értelmi konnotációról beszél. Előbbin a névnek a pusztán hangzásából adódó hangulatát érti, utóbbin pedig a névnek valamely más szóval való összecsengését (alaki megegyezését vagy hasonlóságát) és a valós kapcsolatra utaló, a névvisezőhöz kötődő asszociációkat (HAJDÚ 1997: 130–1). HAJDÚ MIHÁLY legújabb, nagy összefoglaló munkájában már másként látja a kérdést (HAJDÚ 2003: 87–8). A konnotációt maga nem nyilvánítja egyértelműen a tulajdonnévi jelentés részének, fogalma alatt pedig csupán a névvel jelölt egyedi létezőhöz fűződő asszociációinkat érti. Véleménye szerint ugyan szorosan összefügg ezzel, ám elkülönítendő ettől a névhangulat, amely a közszói jelentés vagy csupán a hangzás alapján alakulhat ki.

Az itt hivatkozott elemzések eltérései (s már ezáltal is kérdéses pontjai) jól mutatják, hogy a tulajdonnevekhez kapcsolódó asszociációk, képzetek – jellegükből adódóan, ahogyan arra mindkét szerző utal is – sokfélék s nehezen rendszerezhetők. Kérdéses, hogy az asszociációk mennyiben, mely részben tekintendők a tulajdonnévi jelentés alkotóelemeinek, s hogy milyen viszonyban állnak a tulajdonnév információtartalmaként is emlegetett vonatkozásokkal. Az alábbiakban én sem vállalkozom a probléma megoldására, hanem annak a lehetséges, sokszínű hatásnak egyfajta – s rendszerezését tekintve szintén nem vitathatatlan – áttekintésére töreksem, amelyet egy-egy családnév az emberre gyakorolhat. Ennek során a konnotáció, illetve az asszociációs kör fogalmán a lehetséges tágabb értelmezést használom, és a névvisezőkhöz és a névhez mint nyelvi jelhez kapcsolódó érzeteinket, képzeleteinket, asszociációinkat egyaránt számba veszem. Ezúttal nem térek ki azonban azokra a sajátos lehetőségekre, amelyek egy családnév és egy keresztnév együttesében jelentkezhetnek (valós, illetve fiktív személynevekből összeállított rövidebb-hosszabb listáikkal – s így különböző altípusaikkal is – a szakirodalomban, illetve az internet viccdalain sokfelé találkozhatunk).

3. Egy adott családnév láttán, hallatán bennünk keletkező érzetek egyik típusa az azonos, illetve hasonló (jellegű) nevet viselő személyekhez, azok csoportjaihoz, azaz a **valóság síkján** létező **egyedek**hez fűződik. Ilyen alapon beszélhetünk olykor arról, hogy valaki *nagynevű családból származik, jól/rosszul cseng a neve* stb., de ennek a hatásnak lehet leglátványosabb következménye a tulajdonnév → köznévi váltás – egyszerűbben szólva a köznevesülés folyamata, illetve annak egy típusa (pl. *Fugger* > *fukar*, *Pecsovics* > *pecsovics* 'szolgalelkű politikus': TESZ.).

Az ember szorosan kötődik saját nevéhez, valamiképpen névrokonaihoz is (minderől l. KOVALOVSKY 1970), de más emberek nevéhez is viszonyulhatunk a semlegestől eltérő módon. Ennek bizonyos mozzanatait megtalálhatjuk a névmágiás hiedelmekben, mindenekelőtt azonban a névválasztás vizsgálatában – s nemcsak a keresztnévek esetében, de a névmagyarosítások történetében is. Ezt példázza társadalmi méretekben is 1945 után leglátványosabban a *Rajk* név egy ideig kiemelkedő népszerűsége, majd az ugyanezen nevet megváltoztatni igyekvő kérelmezők nagy száma (KARÁDY–KOZMA 2002: 347–8). Tisztelt személyek családneve olykor hasonló alapon válhatott keresztnévvé a nyílt keresztnévrendszerral rendelkező (pl. angolszász) világban. Hasonló lehetőségre figyelmeztet ugyanakkor azon egykori parasztemberek példája, akik *Hitler*, *Sztalin* vagy hasonló nevet adtak a disznajuknak vagy más háziállatnak, így bizonyos elégtétellel szidalmazták azokat (HAJDÚ 2003: 122). A *Hitler* és *Sztalin* nevekkal egyébként a ragadványnevek körében is többfelé találkozhatunk. A név tehát nemcsak identifikál, hanem felidézheti bennünk a név viselőit is, valamit bármely viselőjének jellemzőiből s ehhez való viszonyulásunkból. S hogy pusztán a névegyezés mennyit jelenthet, azt igazolja az – akár tény, akár csak híresztelés –, hogy Aczél Tamás *Sztalin*-díját egykor a generalisszimusszal való névrokonsága indokolta (HAJDÚ 2003: 110).

A családneveknek a valóság, a névviselők síkján megnyilvánuló asszociációs lehetőségeiről árulkodnak az elszólások is (bővebben l. HUSZÁR 2001: 197). A névviselő egyedek valamilyen hasonlósága alapján felcserélődhetnek egymással beszédünkben a családnevek (pl. *Blaha* és *Jászai*: régi magyar színésznők, s a fővárosban teret neveztek el mindkettőről), vagy tévesztjük el távolabbi ismerősünk utónevét régebből megjegyzett, ismertebb névrokonának keresztneve miatt (pl. *Deák Zoltán* helyett *Deák Ferenc*-et mondunk).

Bizonyos családnevek nem annyira egy-egy ismert névviselőjük révén, hanem valamely **társadalmi csoporton** belüli közismert gyakoriságuk révén kaphatnak sajátos többletet. Etnikai szimbólumként is értelmezhetők a nyelvi szempontból magyarnak tekintendő *Orsós* és *Kolompár* nevek (a *kolompár* szó a foglalkozás megjelölése mellett egyébként 'vándorcigány' jelentéssel is bír: l. TESZ.), s bár a *Lakatos* a cigányságon kívül sem ritka név, mégis jellegzetesen cigányosnak számít (vö.: „Hogy hívják a cigány terminátort? – Géplakatos”). Egyformán zsidós hangzású a *Kohn* és *Lévi*, a *Grün* és *Weisz* – nem véletlenül jellemző nevei ezek a zsidóvicceknek (bár utóbbiak általában a németiség körében is gyakoriak) –, a névmagyarosító mozgalom némelyik felkapott családneve ugyancsak (vö. KARÁDY–KOZMA 2002: 248–9). A családnevek tehát nemcsak nyelvi karakterük alapján, a név információtartalmának részeként látszhatnak utalni a származásra, nemzetiségi hovatartozásra (nem véletlen, hogy *Petrovics*-ből *Petőfi*, *Eminovics*-ből pedig *Eminescu* lesz; l. még FARKAS 1999), hanem meglévő szociokulturális tudásunk révén etimológiájuktól teljesen függetlenül, avagy: annak ellenére is. Ezt igazolják még a névmagyarosítások történetének a magyar családnévrendszerből kilógó új nevei is. A történeti vagy irodalmi példák mellőzésével most csupán a névváltoztatáson gondolkodó, viccbeli Kohnt idézném: „De mi legyenek? *Kovács*? *Kopárligeti*? *Kósavári*? Ha az emberek meghallják ezeket a neveket, rögtön legyintenek, na, ez is *Kohn* volt azelőtt!” (l. még FARKAS 2003a: 156–7). Az itt emlegetett etnosztereotipikus névhasználat éppen általánosítható jellegéből adódóan vezethet el a köznevesülésig,

melynek a keresztnévek körében közismertek példái (*fritz, iván, mőzsi* stb.) mellé állíthatjuk az egykori amerikai szlengből a *Horwat* [!] szót, azaz az 5. leggyakoribb magyarországi családnevet 'magyar ember' jelentésben (ALLEN 1983: 316, vö. ERDÉSZNÉ 1999: 172).

4. Egy családnév ránk gyakorolt hatásának további típusai a névviselektől függetlenül, a **jelölők síkján** keletkeznek. Adódhatnak a név írásképeiből, pusztá hangzásából vagy az adott név valamely más szóval való összezsengéséből: hasonlóságból, véletlen vagy indokolt azonosságból. Saját példaanyagomat az alábbiakban a szakirodalomból, továbbá LAKATOS RITA kéziratos gyűjtéséből egészítettem ki; neki ezúton is köszönetemet fejezem ki.

4.1. A mai helyesírástól eltérő **íráskép** leginkább pozitív hatással jár (s úgy tűnik, nem is csak nálunk: J. SOLTÉSZ 1979: 133). A régies írásmódhoz valamiféle különlegesség (hagyományosan a régi, előkelő származás, társadalmi hovatartozás) képzete társul, amit a névmagyarosítások története s az y-os nevek hagyományos (bár nyelv-, illetve helyesírás-történeti szempontból jórészt indokolatlan) presztízse is világosan jelezhet számunkra (bővebben l. FARKAS 2002). A régies írásmód emellett eltörölheti azon konnotációk lehetőségét is, amelyek a név közszói eredetéből az azt világosan tükröző íráskép alapján adódhatnak egy *Sidoo*, *Tholway*, *Zigány* (esetleg *Czigány*), s akár egy *Cházár* családnév esetében. Főleg akkor van ez így, ha – mint igen gyakran – ezeket a neveket betűejtés szerint használják a hangzó beszédben is.

A név pusztá **hangzása** ugyancsak hatást gyakorol az emberre. A hangszimbolika (vagy akár csak a nevek színesztéziája: KOVALOVSKY 1993) nemcsak a költészetben s az írói névadásban, hanem a keresztnévadásban is vizsgálható, s ugyanígy érvényesülhet a családnevek esetében. Mulatságos hatásúak például a *Licsicsányi* (valós családnév), *Tropinyák* (egy úriszéki perben gúnynévként előforduló családnév, a sérelem tárgya: JUHÁSZ 1994) és a *Gugyerák* (a rádiókabaréban egykor használt) nevek. A hangzásbeli hatás a névhasználó közösség nyelvéhez viszonyítva is értelmezhető: a nehezen megjegyezhető, idegenes hangzású, szokatlan (a magyarban például mássalhangzótorlódást tartalmazó) névhez használati nehézségek és negatív képzetek társulhatnak – a név etnikumjelző tartalmától függetlenül is. Ebből is adódik, hogy a bűnügyi történetek negatív figurái gyakran idegenes hangzású neveket viselnek (vö. J. SOLTÉSZ 1979: 160). (Az ugyancsak használati nehézségekkel járó régies írásmód esetében mindez – a fentebb elmondottak miatt – persze nem érvényesül.)

Egy név idegenes vagy magyaros hangzása hangtani, alaktani és jelentéstani – illetve: az etimológiai átlátszóság – tényezőivel függ össze (vö. LADÓ 1981), s persze a névhasználó szinkron nyelvi kompetenciájával, illetve egyéb kulturális tényezőkkel. Ez a magyarázata a *Dienes* (régi magyar) név *Dénes*-re „magyarosítás”-ának (BM. D21/1952. sz. névvált. kérvény) vagy egy meglepő dualizmus kori kortesnótának: „Nem magyar az, aki ics-vics, Nem kell nekünk a Simoncsits, Éljen Benyovszky” (IGNOTUS 1898/1978: 210). Más nyelvek névanyagának jellegét, bizonyos alaktani jegyeit, hangzását olykor igen jól megragadják az irodalmi művek fiktív nevei is (vö. SZILÁGYI 1978: 44) vagy éppen a „Hogy hívják a...” kezdetű viccek (pl. kopasz japán: *Hayasima*, hülye japán: *Ikunuku*, japán aggregény: *Maradoka Magamura*, japán titkárnő: *Icuka Magacuki*).

4.2. A névhez kapcsolódó, nyelvi alapú asszociációk legfeltűnőbb eseteit azok a nevek kínálják, amelyek **hangalakja** – etimológiaiilag indokolt vagy véletlen módon – **megegyezik** vagy nagy **hasonlóságot** mutat valamely magyar közszóval (ritkábban egyéb tulajdonnévvel, például a márkanévként közismert *Barkasz*, *Lada*, *Skoda* családnevek esetében). Tanulságos párhuzama ennek a földrajzi nevek körében gyakori beleértés, mely alapját adja a naív névmagyarázatoknak s a névmagyarázó mondáknak (vö. Kiss 1995: 6–7). Hasonló jelenségeket találunk a frazeológia területén is; például: *Nem a Báthori nemzettségéből való 'gyáva'*, *Elvitte a Hosszú Pálné székét 'hosszan elmaradt'*, *A Gyenesék strandjára jár 'a szabadstrandra, tehát ingyenesen jár fürdeni'* (SZILÁGYI 1978: 72). Ezeket a lehetőségeket jelzik persze a viccek is – 1967-ből például: „A lányok a gólyától félnek, a fiúk a *cinégé-től*” [Czinege Lajos: honvédelmi miniszter]; „Mit mondott Nezvál, miért mondott le? – *A korom miatt*” [Korom Mihály: politikus] (A viccekért köszönet KATONA CSABA levéltárosnak). Az itt tárgyalt asszociációs típusok meglétét a spontán elszólások, névtévesztések vizsgálata is igazolhatja (vö. HUSZÁR 2001).

A *Füüs*, *Döbröcön*y, *Körö*stös családnevek viselői a név alapjául szolgáló közszó nyelvjárási jellege, a nyelvjárásiassággal általában együttjáró negatív képzetek miatt kérelmezheték néhány évtizede nevük módosítását. A *Bögre*, *Kapca*, *Ködmön*, *Zeller* nevek esetében a név alapját jelentő közszó „közönséges” s névként szokatlan volta kap szerepet. A *Léha*, *Mérges*, *Sánta*, *Pupos* családnevekben az egykori leíró jelleg, motiváció átlátszósága, valamely rossz tulajdonság vagy fogyatékosság kifejeződése okozza a kellemetlen hatást. A *Köcsög*, *Meleg* és *Retkes* nevek alapját képező közszavaknak viszont már egy újabb, negatívnak tekinthető jelentése ('homoszexuális', ill. 'piszkos, mosdatlan') az, amely e családneveket az előbbiek mellé társítja.

Az etimológiaiilag átlátszatlan nevek olykor újfajta motiváltságot kaphatnak, s átértelmeződve elveszíthetik addigi semleges hangulatukat. *Bugyi* falu évtizedekkel ezelőtt érthető okokból akarta megváltoztatni nevét (I. PAIS 1953: 492–3), sok magyar család pedig valóban megvált ugyanettől a vezetéknevtől. A 19. század folyamán elterjedt *bugyogó*-nak, pontosabban *bugyi* származékának ugyan etimológiaiilag semmi köze a *Bud*- kezdetű szláv személynévekből származó névhez, a homonímia azonban feltűnő, így sok kellemetlenséget okozhat az érintetteknek. (A falu nevével ugyancsak szokás tréfálkozni.) Ez az alaki egyezés eredményezheti azt is, hogy egy *Bugyi* nevű illető környezetében nem tudják, vagy egyenesen nem hiszik el, hogy ez az illető valódi neve (I. BM. 7720/1964. sz. névvált. kérvény; BALLA 2001: 20). Hasonló a helyzet a szintén magyar eredetű *Buzi* névvel is. (L. még HAJDÚ 2003: 105–6, MIZSER 2003: 326–7.) A feltehetőleg idegen eredetű *Dinka*, *Frankó* és *Szenyó* nevek esetében hasonló – csak történetesen a szlengben érvényesülő – homonímiával kerülhetünk szembe. Elég lehet azonban a részleges egyezés is: így lesz például egy *Budinszky* nevű személy gúnyneve – a szláv jelleg megőrzésével – *Klozetovics* (LACZKÓ 1907: 459).

A paronímia jelenségével többnyire etimológiaiilag átlátszatlan, azaz elsősorban idegen eredetű nevekben számolhatunk. A névhez ilyenkor úgy asszociálódhatnak magyar szavak, ahogyan a népetimológia is lejátszódhat ezekben az esetekben. (Ahogyan az osztrák tábornokok neve átalakult a világháború magyar bakáinak ajkán, vagy lett „az új földesúr”-ból, *Ankerschmidt*-ből *Akkorsincs* Jókai regényében.) Közel áll ehhez a név tudatos, szójátékos átalakítása (pl. iskolai ragadványnevek vagy egyes politikusi gúny-

nevek esetében: *Csurka* > *Csirke Pista*, *Lamperth* > *Lumpen Mónika*, *Schmidt* > *Sitt Pál*, *Keller* > *Killer László*, utóbbit ráadásul beszélő névnek szánva: CSERESNYÉS 2003). Hasonló beleértésre viccek épülnek, például: „Mire magyarosított a *Popovics*? *Segesvári-ra*” (FARKAS 2003a: 158). Egyes tulajdonnevek ilyen módon akár közszoji jelentést is nyerhetnek (jobbára a szlengben, pl. *Drakula*! ’gratulálok’, vö. *drakulálok* ’uaz.’: HOFFMANN 1997: 151).

Egy adott családnév asszociációs körébe bármiféle hasonlóság alapján beletartozhatnak más nevek is: nemcsak nyelvi karakter (pl. mindkettő németes, szlávós) vagy hangzásbeli hasonlóság (pl. egyaránt mássalhangzó-torlódást tartalmaz) alapján, de szerkezeti párhuzam szerint is (pl. összetett nevek). Ennek tanulságos példái azon irodalmi művek is, melyekben egyes szereplők valós személyek másaiként jelennek meg, s nevük ugyan nem egyezik azokéval, ám belőlük mégis ráismerünk mintáikra (pl. a maró stílusban író Szabó Dezső esetében, l. MARGÓCSY 1970: 172–3). Egyes névtípusok ugyanakkor felidézhetnek egyfajta presztízst is (például a kettős családnévek).

A családnéveknek a szókinsz elemeivel való összecsengésében leginkább a határozottan pozitív, de még inkább a negatív jelentésű, illetve családnévként ritka, szokatlan közsavak kaphatnak fontos szerepet. (A *Farkas* vagy *Szarvas* esetében például sokkal ritkábban, mint egy *Csiga*, *Csirke*, *Macska*, *Piócza* vagy *Pocok* családnévben.) A legszembetűnőbbek persze a negatív oldal, a zavaró jellegű, jelentésű szavakra asszociálás esetei. (A vonatkozó fogalomkörök egyfajta, vázlatos áttekintését – orosz névanyagon – l. VERNER 1994: 1052–4.)

5. A nyelvi síkon létrejövő asszociációk fentebb tárgyalt típusai ugyanakkor adott **nyelvi közeg**hez is kötődnek. Például a szlovák ’zenész’ jelentésű szóból született *Hugyik*, *Hugyecz*, *Hugyina* családnévek (és a *Hugyaj* helynév; vö. MIZSER 2003: 327) a magyarban kapnak csak negatív konnotációt, a magyar *Kiss* vagy *Óváry* (> *Ovary*) családnév pedig angol nyelvterületen válhat mulatságossá (’csók’, ill. ’petefészkek’ jelentésű szavakkal esnek egybe: BARTHA 1993: 43–4, 2. jegyzet; LANSKY 1991: 25). Egy név más nyelvi közegbe kerülése újfajta konnotációkat támaszthat (pl. *Lofink* Magyarországon, majd a *Lovász* – németes kiejtése miatt – Németországban: SOLYMÁR 1997: 67–8). Ezt az irodalmi alkotások beszélő neveinek fordítási kérdései ugyancsak igazolják. A nyelvi alapú konnotáció mindezek mellett regionális nyelvhasználati tényezőkkel is összefügghet: ha például a *buzi* közszo a határon túli magyar kisebbség körében nem használatos, akkor a *Buzi* családnév is csak Magyarországra érkezve válik kellemetlenné viselője számára (vö. MIZSER 2003: 326).

A névhez kapcsolódó asszociációkat az adott **korszak** szociokulturális tényezői, gondolkodásmódja, névízlése is befolyásolja. A névhangulat, névízlés, névdivat változását nemcsak a keresztnévadás változásában követhetjük nyomon, hanem a családnévek esetében is. Igaz, erre jóval korlátozottabb lehetőségeink vannak – igen alkalmas rá azonban a családnév-változtatások kutatása. A konnotációs érték lehetséges változását igen élesen jelzik például azok a háborús években született névváltoztatási kérvények, melyek révén többen egykor névmagyarosítással szerzett nevüktől igyekeztek megszabadulni, annak zsidós jellegűvé válása miatt (KARÁDY-KOZMA 2002: 248–9). Nyilvánvaló, hogy a *Bugyi* a 19. századot (a közszoji homonima elterjedését) követően, a *Hitler*

név viselése pedig az 1930-as évektől válhat kényelmetlenné (eleinte persze nem feltétlenül; l. még RENNICK 1969). A példákat itt nem is sorolom tovább.

A lehetséges konnotációs érték érvényesülését a társadalmi közegben adott **egyéni körülmények** is befolyásolják. A *Kontár* elsősorban egy mesterember, a *Mészáros* családnév viszont egy sebész esetében lehet névváltoztatási ok (BM. szóbeli közlés alapján; l. még MIZSER 2003: 326). Oroszországban a *Kljucsik* ('kulcsocska') névtől különösen egy börtönőr akarhatott megszabadulni – bár nálunk arra is akadt példa, hogy egy „letartóztatóintézeti fegyőr” éppenhogy *Kulcsár*ra változtatta korábbi nevét (VERNER 1994; BM. 116.184/1948 sz. névvált. kérvény). A mulatságos hangzású családnév különösen kellemetlenné válhat általában a tekintélyt igénylő foglalkozásoknál is. (Ezt példázzák többek között sorozatban az ötvenes évek leendő politikai tisztjeinek családnév-változtatási kérvényei). A *Giesswein*, *Pálinkás* és *Boromissza* családnévek önmagukban kevésbé komikusak, igencsak azzá válnak azonban akkor, ha viselőik történetesen együttesen alkotják egy alkoholelles kongresszus magyar delegációját (RÁTH-VÉGH 1962: 570). S hogy korábbi, a valós életből vett példáimra is visszatérjek: a *Retkes* egy takarító kisiparos, az imént említett *Ovary* név pedig egy Amerikában praktizáló nőgyógyász esetében gyakorolhat igazán különös hatást arra, aki találkozik vele (utóbbira l. LANSKY i. h.). Egy név adott közösségben való gyakorisága, megszokottsága természetesen semlegessé változtathatja az egyébként különleges konnotációval bíró neveket is.

Ugyanazon szó, név esetében is **sokféleképpen** nyilvánulhat meg a lehetséges konnotációs tartalom. Vegyük itt példaként a nem túlságosan feltűnő *Bácsi* családnévet! Minden további magyarázat nélkül a nem kívánatos családnévek közé lehet sorolható (l. MIZSER 2003: 328) – ami vitatható ugyan, de bizonyos, hogy esetében a közszóval fennálló homonímia olykor értetlenséghez, félreértésekhez és komikus helyzetekhez vezethet. Gyerekként (a megfelelő háttértudás hiányában) például furcsállkodva olvastam *Vid, a bácsi ispán* személyéről egy történelmi regényben. Bátyám egy osztálytársát *Bácsi Imre*-nek hívták – az első, oroszórai bemutatkozás után (indoeurópai névsorrend!) ragadt rajta az *Imre bácsi* név. Egy *Bácsi* családnévű körzeti orvost pedig minden bemutatkozás zavarba hozhatott, mert nevét is megváltoztatta – indoklása szerint: „régí nevem használata sok félreértésre ad okot, és a »doktor Bácsi« szavak együttes használása sokszor illuzórikus helyzeteket teremt” (BM. B67/1952 sz. névvált. kérvény; a napjainkban praktizáló orvosok körében akad *Doktorics* családnévű is, őt évfolyamtársai *Doktor a négyzeténics* néven szólították; l. AstraZeneca 2000).

6. A családnevek konnotációs értékének leírásában többféle megközelítés lehetséges; némelyek – például a családnév-változtatások névanyagának elemzése (l. FARKAS 2003b) – önmagukban is igen tanulságosak. A családnév gazdag, sokféle tényező által alakított asszociációs körének feltárásában azonban érdemesebbnek tűnik a legkülönbözőbb irányokból közelítő, többszempontú vizsgálat, melynek segítségével árnyaltabban, sokoldalúbban, színesebben mutathatjuk be azt – a tulajdonnevek ránk gyakorolt hatásának összetett voltához egyébként is illőbb módon. A nevek lehetséges asszociációs körét össztársadalmi méretekben is vizsgálhatjuk, az egyedi és szubjektív tényezőknek azonban mindig döntő szerepe van az egy-egy névhez fűződő egyéni benyomások kialakításában.

Irodalom:

- AstraZeneca 2000 = Nomen est omen? *AstraZeneca* 2000. 2. sz. [http:// www.astrazeneca.hu/magazin/sp00/docname.html](http://www.astrazeneca.hu/magazin/sp00/docname.html).
- ÁDÁM ANIKÓ 1992. Kosztolányi a nevekről. Összeállítás Kosztolányi írásaiból. *Helikon Irodalomtudományi Szemle* 389–99.
- ALLEN, IRVING LEWIS 1983. Personal Names that Became Ethnic Epithets. *Names* 307–17.
- BALLA RENÁTA 2001. *Sükösd nagyközség ragadványnevei*. Szakdolgozat, ELTE BTK.
- BARTHA CSILLA 1993. Családnév-módosítások a detroiti magyarban. *Névtani Értesítő* 15: 41–4.
- CSERESNYÉS MÁRK 2003. *Adalékok a politikai ragadványnevek vizsgálatához*. Kézirat.
- ERDÉSZ TIBORNÉ 1999. *A személyiadat- és lakcímnyilvántartás összesített adatai*. Népszámlányilvántartási Füzetek 6. sz. Budapest
- FARKAS TAMÁS 1999. A magyar családnév (látszólagos) információtartalma és a név-változtatások háttere. In: *Ember és nyelv. Emlékkönyv Keszler Borbála tiszteletére*. Szerk. KUGLER NÓRA, LENGYEL KLÁRA. Budapest. 29–32.
- FARKAS TAMÁS 2002. Nyelvművelés és családnév-változtatás. In: *Éltető anyanyelvünk. Mai nyelvűművelésünk elmélete és gyakorlata. Írások Grétsy László 70. születésnapjára*. Szerk. BALÁZS GÉZA, A. JÁSZÓ ANNA, KOLTÓI ÁDÁM. Budapest. 159–63.
- FARKAS TAMÁS 2003a. Név és névváltoztatás – vicc és valóság. *Névtani Értesítő* 25: 153–60.
- FARKAS TAMÁS 2003b. A magyar családnévanyag két nagy típusáról. *Magyar Nyelv* 144–63.
- HAJDÚ MIHÁLY 1997. A magyar helységnevek jelentésszerkezete. In: *Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Szerk. KISS GÁBOR, ZAICZ GÁBOR. Budapest. 125–32.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Budapest.
- HOFFMANN OTTÓ 1997. *Mini-tini-szótár*. Pécs.
- HUSZÁR ÁGNES 2001. Az elszólás és a homogén gátlás. In: *A nyelv szerepe az információs társadalomban. A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye*. Szerk. BARTHA MAGDOLNA – STEPHANIDES ÉVA. Székesfehérvár.
- IGNOTUS 1898/1978. Hazafiság és irodalom. In: *A Hét. Politikai és irodalmi szemle. 1890–1907*. Vál. FÁBRI ANNA, STEINERT ÁGOTA. Budapest. II. kötet, 208–12.
- JUHÁSZ DEZSŐ 1994. Egy adalék a névvel való csúfolódás történetéhez. *Névtani Értesítő* 16: 91–3.
- KARÁDY VIKTOR – KOZMA ISTVÁN 2002. *Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig*. Budapest.
- KISS LAJOS 1995. *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése*. Nyelvtudományi Értekezések 139. sz.
- KOVALOVSKY MIKLÓS 1934. Az irodalmi névadás. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 34. sz.

- KOVALOVSZKY MIKLÓS 1970. Az író és a nevek. In: *Névtudományi előadások. II. Névtudományi Konferencia*. Szerk. KÁZMÉR MIKLÓS, VÉGH JÓZSEF. Nyelvtudományi Értekezések 70. sz. 167–71.
- KOVALOVSZKY MIKLÓS 1993. Nevek szinesztéziája. *Névtani Értesítő* 15: 194–7.
- LACZKÓ GÉZA 1907. A játszi szóképzés (különösen gúnynevekben és találós mesékben). *Magyar Nyelvőr* 295–310, 356–64, 397–405, 450–67.
- LADÓ JÁNOS 1981. Mi a magyar családnév? In: *Név és társadalom. A III. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY, RÁCZ ENDRE. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 160. sz. 51–3.
- LANSKY, BRUCE 1991. *The Best Baby Name Book – in the whole wide world*. New York.
- MARGÓCSY JÓZSEF 1970. Adalékok a XX. századi humoros–satirikus irodalmi névadás történetéhez. In: *Névtudományi előadások. II. Névtudományi Konferencia*. Szerk. KÁZMÉR MIKLÓS, VÉGH JÓZSEF. Nyelvtudományi Értekezések 70. sz. 171–6.
- MIKESY SÁNDOR 1964. A névszépítésről. *Magyar Nyelv* 216–21.
- MIZSER LAJOS 2003. „Csúnya” nevek (?) (Avagy szükség van-e a névszépítésre?). *Magyar Nyelvőr* 326–8.
- PAIS DEZSŐ 1953. Helységnévújítások. *Magyar Nyelv* 492–4.
- RÁTH-VÉGH ISTVÁN 1962. *Az emberi butaság*. Budapest.
- RENNICK, ROBERT M. 1969. Hitlers and Others who Changed their Names and a Few who Did not. *Names* 199–207.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
- SOLYMÁR IMRE 1997. Név és identitás (A Völgység névtani sajátosságaiából). In: *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Szerk. B. GERGELY PIROSKA, HAJDÚ MIHÁLY. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. sz. 64–8.
- SZILÁGYI FERENC 1978. *A magyar szó költészete*. Budapest.
- TÓTH IMRE 1967. A legszebb magyar név. *Magyar Nyelvőr* 122–32.
- VERNER, ANDREW M. 1994. What's in a Name? Of Dog-Killers, Jews and Rasputin. *Slavic Review* 1046–70.

FARKAS TAMÁS

SZEMÉLYNEVEK MEGVÁLTOZOTT NYELVI ÉS KULTURÁLIS KÖRNYEZETBEN – A KÜLFÖLDÖN ÉLŐ MAGYAR FOTOGRAFUSOK NÉVHASZNÁLATÁRÓL

A névadás és a névhasználat folyamata mindig az adott társadalom kommunikációs gyakorlatához igazodik. Ugyanakkor mindkét folyamat az adott nyelvhez kapcsolódó szabályrendszer működése szerint zajlik (vö. NYÍRKOS 1989). Az idegen nyelvű környezetbe került tulajdonnevek lefordítása, pontosabban lefordíthatósága kapcsán a szakirodalom a név fajtájának megfelelően különböző csoportokat állít fel. Az egyes névfajtákhoz kapcsolódóan ugyan nincsenek kikristályosodott szabályok, de vannak olyan tendenciák, amelyek alapján megállapíthatjuk, hogy mi jellemző leginkább a személynevek,